निर्गुण्डीन्द्राशिकेन्द्राणी सुरसा सिन्धुवारकः॥"
इति शब्दरत्नावली॥
अस्य गुणाः।
"सिन्धुवारो विषश्लेष्मव्रणकुष्ठक्षयापहः।"
इति राजवल्लभः॥
सिन्धुवारकः, पुं, (सिन्धुवार एव। स्वार्थे कन्।) सिन्धुवारवृक्षः। इति शब्दरत्नावली॥
सिन्धुवारितः, पुं, (सिन्धुर्मदजलं वारितो येन।) सिन्धुवारवृक्षः। इति शब्दरत्नावली॥
सिन्धुवेषणः, पुं, गम्भारीवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥
सिन्धुशयनः, पुं, (सिन्धुः क्षीरोदः शयनं यस्य।) विष्णुः। क्षीरोदशायित्वात्॥
सिन्धुसङ्गमः, पुं, (सिन्धूनां सङ्गमो यत्र।) नदीनदसमुद्राणां परस्परमेलकः। तत्पर्य्यायः। सम्भेदः २। इत्यमरः। १। १०।३५॥ सिन्धोर्नद्योः सङ्गमो मेलकः सम्भेदः। सम्भिदन्ति मिलन्ति अस्मिन्निति सम्भेदः घञ्। सिन्धुशब्देन नदी नदः समुद्रश्चोच्यते तेन नद्योर्नदयोर्नदीसमुद्रयोश्च मेलकः सम्भेदः। इति वैकुण्ठादयः। इति भरतः॥
सिन्धूद्भवं, क्ली, (सिन्धोरुद्भवो यस्य।) सैन्धवलवणम्। इति रत्नमाला॥ (यथा, सुश्रुते। १। ४४।
"विड्ङ्गसारो मरिचं सदारुयोगः स सिन्धूद्भवमूत्रयुक्तः॥")
सिन्धूपलं, क्ली, (सिन्धोः समुद्रस्य उपलमिव।) सैन्धवलवणम्। इति हारावली। ५५॥
सिप्रं, क्ली, (सिच्+क्विप्। सिचं चरणं रातीति। रा+कः। पृषोदरादित्वात् चस्य पः।) सरोवरविशेषः। यथा, कालिकापुराणे ४१ अध्याये।
"एतस्मिन्नन्तरे शम्भुः सिप्रं त्यक्त्वा तदा सरः।
गङ्गावतारमगमत् हिमवत्प्रस्थमुत्तमम्॥"
सिप्रः, पुं, (सिच् चरणे+क्विप्। तं रातीति। रा+कः। पृषोदरादित्वात् साधुः।) चन्द्रः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ निदाघसलिलम्। घर्म्मः। इति मेदिनी॥
सिप्रा, स्त्री, (सिप्र+स्त्रियां टाप्।) नदीभेदः। इति मेदिनी॥ सा तु उज्जयनीदेशसमीपे वर्त्तते। (यथा, रघुः। ६। ३५।
"अनेन यूना सह पार्थिवेन
रम्भोरु! कच्चित् मनसो रुचिस्ते।
सिप्रातरङ्गानिलकम्पितासु
विहर्त्तुमुद्यानपरम्परासु॥")
तस्या उत्पत्तिर्यथा कालिकापुराणे २३ अध्याये।
"एवं विवाह्य विधिवत् सौवर्णे मानसाचले।
अरुन्धतीं वशिष्ठस्तु मोदमाप तया सह॥
तत्र यत् पतितं तोयं मानसाचलकन्दरे।
विवाहावभृतार्थाय शान्त्यर्थं च पुरा कृतम्॥
ब्रह्मविष्णुमहादेवपाणिभिः समुदीरितम्।
तत्तोयं सप्तधा भूत्वा पतितं मानसाचलात्॥
हेमाद्रेः कन्दरे मानौ सरस्याश्च पृथक् पृथक्।
तत्तोयं पतितं सिप्रे देवभोग्ये सरोवरे।
तेन सिप्रा नदी जाता विष्णुना प्रेरिता क्षितिम्॥"
सिमः, पुं, (षि ञ् बन्धने+"अविसिविसिशुभिभ्यः कित्।" उणा० १। १४३। इति मन्। स च कित्।) समुदायः। सिमः सर्व्वः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (यथा, ऋग्वेदे। १। ११५। ४।
रात्री वासस्तनुते सिमस्मै॥")
सिम्बा, स्त्री, (षम वैक्लव्ये+उल्वादयश्चेति साधुः।) शमी। यथा,—
"शमी समी शिम्बिशिम्बसिम्बासिम्बिरपीष्यते।
इति द्विरूपकोषः॥
इ छिमिड़ा इति ख्याते शुँटी इति ख्याते। शाम्यति हृद्विरनया शमी शमभिर्य शमे नाम्नीति इः पाच्छोणादीति ईपि शमी तालव्यादिः शमेः पूर्व्वेच वे निपातनादकारस्य इत्वे शिम्बापि तालव्यादिः। सिम्बा दन्त्यादिरिति पुरुषोत्तमादयः। सिम्बिशब्दोऽप्यत्र शिम्बिरपि तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च। इति भरतः॥
सिम्बिः, स्त्री, शिम्बा। इति द्विरूपकोषः॥ नखीनामगन्धद्रव्यम्। इति राजनिर्घण्टः॥
सिम्बिजा, स्त्री, शमीधान्यम्। इति भावप्रकाशः॥ तालव्यशकारादिरपि॥
सिम्बी, स्त्री, (सिम्बि+पक्षे ङीष्।) निष्पावी। इति राजनिर्घण्टः॥ अपि च।
"सिम्बा सिम्बी पुस्तसिम्बिस्तथा पुस्तकसिम्बिका
शिम्बिद्वयञ्च मधुरं रसे पाके हिमं गुरु।
बल्यं दाहकरं प्रोक्तं श्लेष्मलं वातपित्तजित्॥"
इति भावप्रकाशः॥
सिरः, पुं, पिप्पलीमूलम्। इति हेमचन्द्रः॥ (पिप्पलीमूलशब्देऽस्य विषयो ज्ञेयः॥)
सिरा, स्त्री, (सिनोतीति। षिञ् बन्धने+रक्। इत्युणादौ उज्ज्वलः। २।१३।) नाड़ी। (यथा, सुश्रुते। ३। ७।
"व्याप्नुवन्त्यभितो देहं नाभितः प्रसृताः सिराः
प्रताना पद्मिनीकन्दादिसादीनां यथा जलम्॥"
यथा च।
"धानाद्धमन्यः स्रवणात् स्रोतांसि सरणात् सिराः॥"
इति चरके सूत्रस्थाने त्रिंशेऽध्याये॥
तथा च।
"सप्त सिराशतानि भवन्ति। याभिरिदं शरीरमारामं इव जलहारिणीभिः केदार इव च कुल्याभिरुपस्निह्यतेऽनुगृह्यते चाकुञ्चनप्रसारणादिभिर्विशेषैः। द्रुमपत्रसेवनीनामिव च तासां प्रतानास्तासां नाभिर्मूलं ततश्च प्रसरन्त्यूर्द्ध्वमधस्तिर्य्यक् च॥ भवतश्चात्र॥
यावत्यस्तु सिराः काये सम्भवन्ति शरीरिणाम्।
नाभ्यां सर्व्वा निबद्धास्ताः प्रतन्वन्ति समन्ततः॥
नाभिस्थाः प्राणिनां प्राणाः प्राणान्नाभिर्व्युपाश्रिता।
सिराभिराहता नाभिश्चक्रनाभिरिवारकैः॥
तासां मूलसिरायत्वारिंशत्तासां वातवाहिन्यो दश पित्तवाहिन्यो दश कफवाहिन्यो दश दश रक्तवाहिन्यः। तासान्तु वातवाहिनीनां वातस्थानगतानां पञ्चसप्ततिशतं भवति तावत्य एव पित्तवाहिन्यः पित्तस्थाने कफवाहिन्यश्च कफस्थाने रक्तवाहिन्यश्च यकृत्प्लीहोरेवमेतानि सप्त सिराशतानि।
तत्र वातवाहिन्यः सिरा एकस्मिन् सक्थ्निपञ्चविंशतिः एतेनेतरसक्थिबाहू च व्याख्यातौ। विशेषतस्तु कोष्ठे चतुस्त्रिंशत्तासां गुदमेढ्राश्रिताः श्रोणामष्टौ द्वे द्वे पार्श्वयोः षट् पृष्ठे तावत्य उदरे दश वक्षसि। एकचत्वारिंशज्जत्रुण उ तासां चतुर्दश ग्रीवायां कर्णयोश्चतस्रः। नव जिह्वायाम्। षट् नासिकायाम्। अष्टौ नेत्रयोः। एवमेतत् पञ्चसप्तत्यधिकशतं वातवहानां सिराणां व्याख्यातम्। एष एव विभागः शेषाणामपि। विशेषतस्तु पित्तवाहिन्यो नेत्रयोर्द्वे श्रवणयोर्द्वे। एवं रक्तवहाः कफवहाश्च। एवमेतानि सप्त सिराशतानि सविभागानि व्याख्यातानि। भवन्ति चात्र।
क्रियाणामप्रतीघातममोहं बुद्धिकर्म्मणाम्।
करोत्यन्यान् गुणांश्चापि स्वाः सिराः पवनश्चरन्॥
यदा तु कुपितो वायुः स्वाः सिराः प्रतिपद्यते।
तदास्य विविधा रोगा जायन्ते वातसम्भवाः॥
भ्राजिष्णुतामन्नरुचिमग्निदौर्बल्यमरोगताम्।
संसर्पत् स्वाः सिराः पित्तं कुर्य्याच्चान्यान् गुणानपि॥
यदा प्रकुपितं पित्तं सेवते स्ववहाः सिराः।
तदास्य विविधा रोगा जायन्ते पित्तसम्भवाः॥
स्वेदमङ्गेषु सन्धीनां स्थैर्य्यं बलमुदीर्णताम्।
करोत्यन्यान् गुणांश्चापि बलासः स्वाः सिराश्चरन्॥
यदा तु कुपितः श्लेष्मा स्वाः सिराः प्रतिपद्यते
तदास्य विविधा रोगा जायन्ते श्लेष्मसम्भवाः॥
धातूनां पूरणं वर्णं स्वर्गं ज्ञानमसंशयम्।
स्वाः सिराः सञ्चरद्रक्तं कुर्य्याच्चान्यान् गुणानपि
यदा तु कुपितं रक्तं सेवते स्ववहाः सिराः।
तदास्य विविधा रोगा जायन्ते रक्तसम्भवाः॥
नहि वातं सिराः काश्चिन्न पित्तं केवलन्तथा।
श्लेष्माणं वा वहन्त्येता अतः सर्व्ववहा स्मृताः॥
प्रदुष्टानां हि दोषाणां मुच्छ्रितानां प्रधावताम्
ध्रुवमुन्मार्गगमनमतः सर्व्ववहाः स्मृताः॥
तत्रारुणा वातवहाः पूर्य्यन्ते वायुना सिराः।
पित्तादुष्णाश्च नीलाश्च शीता गौर्य्यः स्थिराः कफात्॥
अस्रग्वहास्तु रोहिण्यः सिरा नातुष्णशीतलाः
अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि न विध्येद्दयाः सिरा भिषक्॥
वैकल्यं मरणञ्चापि व्यधात्तासां ध्रुवं भवेत्।
सिराशतानि चत्वारि विद्याच्छास्त्रात् बुद्धिमान्